

АМЕРИКАНСЬКА РОМАНІСТИКА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ У 1970-Х РОКАХ

В статті представлено бібліографічний огляд україномовних перекладів американської романістики опублікованих у 1970-х роках.

Ключові слова: *переклад, американський роман, українська літературна полісистема.*

The article presents bibliographic review of the Ukrainian translations of the American novels published in 1970-ies.

Key words: *translation, American novel, Ukrainian literary polysystem.*

Художня література, в тому числі перекладні твори як продукт творчої діяльності за певних штучно-створених обставин можуть стати ідеологічною зброєю у руках диктатора. Зокрема, О.Федотова відзначає, що у січні 1972р. світ побачила постанова ЦК КПРС “Про літературно-художню критику”, у якій ішлося про неприпустимість нейтрального відношення до фактів наявності ідейного й художнього браку в літературі, і було наказано підняти ідейно-теоретичний рівень критичного оцінювання творів, спираючись на відповідні партійні вказівки в боротьбі з “чужими концепціями” [17, с.240].

Американська література здавна характеризується висвітленням найширшого спектру соціальної і політичної тематики. У той час коли в СРСР нових обертів набирає механізм цензури, в американському суспільстві побутує “свобода слова”, що безперечно знайшло відображення в художній літературі.

Як зазначає літератор Н.Букреєва, типовим жанром для американської прози раніше була коротка повість. Проте новий час та умови створили потребу розповісти про життя величезної, суперечливої, зростаючої країни. А для цього необхідною стала інша літературна форма – роман, який набуває великої популярності серед письменників [1, с.191]. Саме тому об’єктом нашого дослідження є рецепція американського роману в Україні.

Американський роман не лише надзвичайно цікаве, а й дискусійне явище. Його дослідженням займалося не одне покоління науковців-американістів. Зокрема серед вітчизняних доробків на особливу увагу заслуговують праці Т.Денисової, Ю.Лідського, О.Зверєва, Д.Затонського та ін. Проте в аспекті перекладознавства окремої розвідки, присвяченої українським перекладам американського роману ще не було. Дослідження рецепції американської літератури вважаємо особливо *актуальним*, адже ідеологічна політика Радянського Союзу давала “зелене світло” далеко не кожному твору з країни, де панувала демократія.

Метою статті є визначення тенденцій перекладної американської романістики. Відповідно до мети, в дослідженні поставлено такі *завдання*: скласти перелік україномовних перекладів американських романів, допущених радянською цензурою у 1970-х роках, визначити їхню тематику та проаналізувати критичний матеріал.

Бібліографічний огляд статті базується на жанрово-тематичному поділі. Виділено чотири великих групи: соціальний роман, фантастика, детектив та дитяча література. У межах жанрових груп письменників розглянуто в хронологічному порядку, керуючись їхнім життєписом.

Теми, порушені письменниками у соціальних романах не лише завжди залишаються актуальними для будь-якого суспільства, а й привертають увагу значної більшості читачів. Тому закономірно, що соціальний роман домінує серед інших жанрових груп.

Хронологічно старшим американським письменником, який увійшов до української літературної полісистеми (далі УЛП), став *Джек Лондон* (1876-1916). У його творчості знайшла відображення тема життя золотошукачів. Саме на початку 1970-х років видавництво “Дніпро” завершило, розпочатий у 1960-х роках, випуск дванадцятитомного видання творів, цього видатного письменника. До вже існуючих трьох томів додано дев’ять нових (Т.4 – Т.12), які містили шість романів: Т.6 (1970р.) – “Мартін Іден” (1909р.) у перекладі М.Рябової; Т.7 (1971р.) – “Буйний день” у перекладі В.Гладкої та К.Корякіної під редакцією Ю.Лісняка; Т.9 (1971р.) – “Місячна долина” (1913р.) – переклад В.Черняхівської, редакція І.Стешенко; Т.10 (1972р.) – “Міжзоряний мандрівник” у перекладі В.Гладкої та К.Корякіної, за редакцією О.Сенюк, та роман “Маленька господиня великого будинку” (1916р.) у перекладі Ю.Лісняка; Т.12 (1972р.) – “Серця трьох” (1920р.) у перекладі М.Іванова, зредагованого Ю.Лісняком. Багато з цих перекладів входили до двадцятисемитомного видання 1925-32 роках, що майже повністю втрачене, а у дванадцятитомнику вони отримали нове життя.

Критика німецького фашизму та американського капіталізму – це теми, які не викликали застережень у цензорів Радянського Союзу. Своєрідним критиком цих соціальних явищ можна вважати американську письменницю *Кетрін Енн Портер* (1890-1980). Вона дебютувала на початку 30-х років ХХ ст., проте її згадують серед американських прозаїків 60-х років, оскільки визнання їй приніс роман “Корабель блазнів”, який вийшов друком у 1962р. та одразу став бестселером [10, с.4]. Україномовний читач знайомий зі скороченим перекладом В.Батюка, надрукованим журналом “Всесвіт” за 1978р. № 6, 7. Він на прикладі фашизму торкається проблеми відчуження, яке породжене капіталізмом [10, с.5].

Загалом, стратифікація американського суспільства, яка носила злободенний характер у довоєнний період, виступала базисом для критики сучасного суспільства. А оскільки 1970-ті роки характеризуються антирасистським бумом, який особливо набрав розмаху після здобуття Мартіном Лютером Кінгом Нобелівської премії миру (1964р.), проблема расової дискримінації в США поступово вирішується та зникає з американської літератури. Однак інститут цензури СРСР, прагнучи висвітлити американське суспільство в негативному світлі та протиставити його стратифікацію рівноправ’ю СРСР радо пропускало твори письменників ХІХ та поч. ХХ ст.

За словами Ю.Лідського, твори переважної більшості письменників “втраченого покоління” здебільшого художньо відтворювали дійсність часто керуючись власними біографіями. Не винятком є і *Френсіс Скотт Фітцджеральд* (1896-1940), котрий в основу кращих своїх творів поклав власний духовний досвід [11, с.111]. Загалом в його творчості виділяють дві лінії – лірико-романтичну та соціально-критичну [16, с.151], більшість творів, перекладених українською мовою, належать саме до останньої, адже керівництво Радянського Союзу було особливо зацікавлене у висвітленні американського суспільства в негативному світлі. Тому не дивно, що в зазначені часові рамки перекладено твір саме з соціальною проблематикою, який викриває згубний вплив грошей на людину – “Ніч лагідна” (1934р.), що побачив світ у перекладі М.Пінчевського завдяки видавництву “Дніпро” у 1975р.

У 1970-х роках український читач також продовжив знайомство зі світовими класиками американської літератури – *Вільямом Фолкнером* (1897-1962) та *Ернестом Хемінгуейм* (1899-1961).

Справжнім фолкнерознавцем в українській літературі можна вважати Р.Доценка, який не лише переклав чимало творів В.Фолкнера, а й присвятив йому ряд наукових розвідок.

Існує думка, що найкраще починати знайомство з творчістю Нобелівського лауреата з роману “Краді” (1962 р.), оскільки, на відміну від більшості творів, тут хронологічний розвиток фабули майже безперервний, а стиль твору майстерно узгоджений зі змістом [4, с.117]. Так і відбулося в УЛП: цей роман – перший серед його романів перекладених українською мовою і датується 1970р. (Всесвіт № 1, 2; 1972р. – видавництво “Дніпро”).

Духовні потреби української інтелігенції та незаповнені ніші перекладної американської романістики спричинили появу творів Е.Хемінгуея українською мовою. Перший том із запланованого чотирьохтомного видання творів нобелівського лауреата виходить у 1979р. Він містив два романи: “І сонце сходить (Фієста)” (1926р.), вперше перекладений М.Пінчевським, та “Прощавай зброє” (1929р.) у перекладі В.Митрофанова. Останній роман уже був відомий українським читачам, оскільки разом з деякими іншими творами був надрукований у видавництві “Дніпро” в 1974р. У 1976р. окремою книгою вийшов друком також роман “Острови в океані”, перекладений ще в 1970 В.Митрофановим.

Ще одним талановитим уродженцем Півдня, що дав Америці плеяду блискучих письменників, був сучасник Е.Хемінгуея і В.Фолкнера, письменник-реаліст 20-30-х роках ХХ ст., *Томас Клейтон Вулф* (1900-1938). Основною своєю метою письменник уважав зображення всебічного розвитку американського життя [1, с.189-190]. У 1973 році літературний часопис “Всесвіт” № 5-7 пропонував увазі читачів шосту та сьому книги з його роману “Додому нема вороття” у перекладі Е.Клименка. Це своєрідний роман-виховання, який порушує проблему життя багатих і бідних у капіталістичному світі та розкриває справжнє обличчя фашистської Німеччини [1, с.191].

Альва Бессі (1904-1985), автор роману “Символ” (1966р.), вкотре продемонстрував ілюзорність міфу про “свободу творчості” в Америці. В романі розповідається аморальна історія становлення кіноактриси, прототипом якої вважають Мерлін Монро [2, с.16]. Незважаючи на те, що в американській літературі твори сексуальної тематики були частим явищем, їхні переклади в СРСР уважалися рідкістю, оскільки радянська цензура таких тем головно не допускала. А й навіть, якщо переклади і з’являлися, то зі значними пропусками. Тим не менше, у 1971р. на сторінках журналу “Всесвіт” з’являється переклад цього роману у виконанні В.Митрофанова.

“Всесвіт” публікував також переклади маловідомих авторів, таких як *Альберт Галпер* (1904-1984). Його роман “Юніон-сквер” (1933р.) в українському перекладі М.Гаско за редакцією П.Соколовського побачив світ у 1970р. в четвертому та п’ятому номерах “Всесвіту”.

Ще одним яскравим представником соціального роману є *Ірвін Шоу* (1913-1984). Його побутово-авантюрний твір “Нічний черговий” (1976р.) демонструє згубний вплив багатства на людей [18, с.184]. Критика влади грошей та жаги до збагачення була актуальною в Радянському Союзі при висвітленні недоліків капіталістичних ринкових відносин та переваг соціалізму, адже саме ці відносини згодом стали однією з причин краху соціалізму та розпаду СРСР. Переклад Л.Маланчук побачив світ на сторінках “Всесвіту” у 1979р. (№ 3-5).

Славу американському романісту *Артуру Хейлі* (1920-2004) приносить вихід у світ твору про готельний бізнес – “Готель” (1965р.). Він більше року входив до списків бестселерів і навіть декілька місяців очолював ці списки. Цей та й загалом інші романи А.Хейлі приваблюють гостротою сюжетів, і тим, що автор прочиняє двері, які зазвичай закриті (“Тільки для персоналу”), зосереджуючи увагу на внутрішньому світі героїв [8, с.154,158]. Український читач отримав доступ до художнього світу А.Хейлі у 1972р. на сторінках журналу “Всесвіт” (№8, 9) у перекладацькій інтерпретації М.Пінчевського.

Головною темою творів *Джеймса Болдуїна* (1924-1987) є становище афро-американців в Америці. Письменник, як ніхто інший, гостро відчував біль афро-американського народу та майстерно передавав його художнім словом [12, с.110]. Серед

екзистенційно-похмурих прозових творів Дж.Болдуїна світлими мотивами виділяється історія кохання афро-американських Ромео та Джульєтти – роман “Якби Білл-стріт могла говорити” (1974р.). Україномовний читач зміг оцінити цей твір у перекладі Л.Гончар уже через чотири роки завдяки київському видавництву “Молодь” (1978р.).

Проблема відчуження у США майже завжди пов’язана з питанням афро-американського населення [15, с.142]. У 1970-х роках в радянському літературному просторі все частіше з’являються романи, де висвітлено проблему расизму в Америці. Роман *Харпер Лі* (нар. 1926р.) “Вбити пересмішника” (1960р.) завоював премію Пулітцера та очолював списки бестселерів упродовж тривалого часу. Сам сюжет, як зазначає Г.Заньковська, будується навколо долі афро-американця несправедливо звинуваченого в насильстві над білою жінкою [5; с.36-37]. На тлі боротьби з расизмом в США часів Великої депресії автор описує становлення людини, формування понять та уявлень, які визначають її сутність, демонструє як змінюється уявлення дітей про світ [6; с.548-549]. Українською мовою роман переклав М.Харенко для видавництва “Молодь” (1975 р.).

Як відзначили редактори літературного часопису “Всесвіт”, всі романи американського письменника *Едгара Лоренса Доктору* (нар. 1931р.) зажили слави бестселерів [3, с.212]. Його твори імпонували радянській цензурі, адже, як зазначає критика, у більшості випадків змальовували зворотний бік “американської мрії”. Першим в УРСР вийшов роман “Регтайм” (1975р.), опублікований у 1978р. на сторінках “Всесвіту” (№ 9-11), – результат перекладацької співпраці М.Зарудної, С.Зарудного і В.Хандогія. Цей твір, присвячений історичній темі, змальовує ряд періодів американської історії [7, с.97]. Автор критично ставиться до суспільства в якому живе, і у своєму романі, підкреслює, що в добу “регтайму”, яку так любили всі американці, проблеми соціальної нерівності, безробіття, афро-американців та іммігрантів нікуди не зникали [7, с.101-102].

Утомившись від перенасичення літератури жорстоким насиллям та еротикою, американський читач радісно зустрів роман “Історія одного кохання” (1970р.) *Еріка Сігала* (1937-2010), який яскраво вирізнявся на тлі тогочасної літератури сентиментальними емоціями, порушуючи проблему стосунків батьків та дітей. До україномовного читача цей твір потрапив у 1976р. на сторінках “Всесвіту” (№ 12) завдяки творчій співпраці М.Пінчевського та О.Тереха.

Автор романів соціальної фантастики, яку ще називають “антиутопією”, *Курт Воннегут* (1922-2007) у своїх творах виступав проти війни та намагався показати абсурдність світу, в якому жив [14, с.184-185]. Він став всесвітньовідомим після появи роману “Бойня номер п’ять, або Хрестовий похід дітей” (1969р.), який одразу ж після виходу переклали майже півтора десятками мов [6, с.314]. Історія американця, що став нацистом до українського читача дійшла у 1976р. Переклад П.Соколовського опублікувало видавництво “Дніпро”.

Важливою віхою американської романістики був детективний жанр, який, ставши невід’ємною частиною американської масової культури, неначе полонив їхню літературу у ХХ ст. Тому і не дивно, що цей жанр проник і до УЛП. У 1969р. *Маріо П’юзо* (1920-1999) написав роман-бестселер “Хрещений батько”. До українського читача пригодницький детектив потрапив у 1970-х роках у перекладі В.Батюка та О.Овсюка (1973р. – “Всесвіт” № 10-12, 1974р. – № 1). О.Микитенко зазначає, що на той час про М.П’юзо ніхто не чув, оскільки в романі яскраво зображено життя американської мафії та зв’язки з деякими правлячими колами. Публікація цього роману викликала гостре невдоволення з боку ЦК партії. У зв’язку з тим, що “лінія журналу не відповідала керівним ідеологічним, інститутським засадам” через декілька років, у 1978р. під великим тиском головного редактора “Всесвіту” Д.Павличка примусили піти з журналу [13].

На відміну від творів всесвітньовідомих класиків та письменників масової культури, книг для дітей у СРСР випускали мало. Як зазначає С.Карайченцева, з загального обсягу літератури у 1970-80-х роках дитячі книги склали лише 4-5%. Причому в дитячій літературі переважали видання творів радянських російських

письменників: їм належало 75% накладу. Творчості письменників дитячої літератури інших народів СРСР – 14%, а на переклади з зарубіжних письменників припадало лише 11% [9; с.51-52].

Саме тому у 1972 р. радянська молодь з радістю зустріла переклад І.Корунця роману *Джеймса Фенімора Купера* (1789-1851) “Слідопит, або Суходільне море”, виданий у київському видавництві “Веселка”. Він продовжив публікацію українського перекладу пенталогії про Шкіряну Панчоку фактично розпочату в кінці 60-х роках (не враховуючи скороченого перекладу роману “Звіробійник”, опублікованого на початку 1900-х роках О.Пащуком).

Безперечно, в 70-х роках у видавництвах УРСР виходило чимало перевидань улюблених творів україномовного читача. Так, після публікації у “Всесвіті” (1968р. №1), видавництво “Дніпро” знову надрукувало роман *Вільяма Сарояна* (1908-1961) “Сумна історія” в 1971р., додавши новий роман “Людська комедія” (1943р.) у перекладі М.Пінчевського з післямовою З.Лібмана “Крах американської мрії”.

Загалом, існує думка, що більшість тогочасних американських авторів займають дихотомічну позицію. З одного боку, вони іронічно зображують початки “процвітання” американського суспільства, всю свою симпатію віддаючи знедоленим простим людям, а з іншого – несподівано піддаються чарам “американського міфу” й змальовують так званого “типового” героя успіху [7, с.100].

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. У 1970-х роках опубліковано твори більше ніж 15 американських прозаїків різних років. Серед них є чимало світових класиків та сучасників тогочасних перекладачів. Тематика та специфіка перекладної американської романістики 1970-х роках була різноманітною, зі значним превалюванням соціальної проблематики. Часто зустрічаються твори з антропоцентричними нахилами (що є близьким українській культурі), проблематикою людських стосунків, відчуження, згубного впливу багатства, політично-заангажованим використанням науково-технічного прогресу, нездійснених “американських мрій”. Літературні твори з елементами насильства, тероризму та еротики (які певний час займали значне місце у вподобаннях американських читачів) не знайшли прихильності та зацікавлення українських перекладачів, підтримки цензорів. Рідше в цей час перекладають також комедійні твори та дитячу літературу. Такі особливості перекладної американської романістики пояснюємо різною національною специфікою американського і українського народів, історично-соціальними умовами та політикою.

2. До перекладацького процесу американської романістики у 1970-х роках долучилося близько 20 українських перекладачів. Деякі з них працювали лише в 70-х роках, проте багато перекладачів активно займалися і раніше перекладом американського роману. Належне слід віддати творчій праці М.Пінчевського, В.Митрофанова, Р.Доценка та Ю.Лісняка (часто виступав редактором перекладів).

3. У 1970-х роках світ побачило більше 25 перекладів американських романів, деякі перевидавалися, проте значна більшість перекладені вперше. Багатотомне видання отримує американський письменник Дж.Лондон (12 томів), розпочато роботу над чотиритомним виданням творів Е.Хемінгуей.

4. У критичних матеріалах спостерігається значний вплив інституту цензури СРСР. Майже в кожній статті знаходимо відкрити критику американського капіталістичного суспільства і протиставлення йому радянського устрою із рівними правами для всіх. Часто зустрічаються такі слова як “маккартизм, нонконформізм, буржуазне капіталістичне суспільство і т.д.”. Головний акцент критичної літератури робився на негативному впливі капіталізму на людей та суспільство і зокрема засудження американського устрою життя.

5. Вибір творів для перекладу з американської літератури в країнах СРСР певною мірою відображав політику Радянського Союзу та мав на меті сформувати негативну думку радянського народу про американське суспільство і був своєрідним проявом Холодної війни.

Перспективою дослідження вважаємо бібліографічний огляд українських перекладів американської прози, опублікованих у 1980-х роках, безпосередній аналіз творів та їхніх перекладів, визначення ідеологічної ролі перекладної літератури в становленні самостійної Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Букрєєва Н. Письменник-реаліст (про Томаса Клейтона Вулфа) / Н.Букрєєва // Всесвіт, 1973. – № 5. – С. 189-196.
2. Гиленсона Б. Альва Бесси и его испанская диалогия [Предсловіе] / Б.Гиленсона // Беси А. Люди в бою. И снова Испания / А.Беси; пер. с англ. Л.Беспаловой – М.: Прогресс, 1981. – 400с.
3. Доктороу ризикує і виграє [від редакторів] // Всесвіт, 1991. – № 1. – С. 212.
4. Доценко Р. Фолкнер: на підступах до стилю письменника / Р.Доценко // Всесвіт, 1971. – № 9. – С.114-117.
5. Заньковська Г. “Прагнення соціальної справедливості” як основна етнокультурна риса США (на матеріалі твору Харпер Лі “Вбити пересмішника”) / Г.Заньковська // Матеріали II Международной научно-практической конференции “Стратегические вопросы мировой науки – 2007” 15-28 декабря 2007 года. – Днепропетровск: Наука и образование, 2007. – С. 36-37.
6. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2-х т. / За ред.: Н. Михальської та Б. Щавурського. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005.
7. Зарудна М. Про роман Е.Л.Доктороу “Регтайм” / М.Зарудна // Всесвіт, 1978. – № 9. – С. 97-102.
8. Затонський Д. Анатомія Успіху / Д.Затонський // Всесвіт, 1973. – № 7. – С. 154-162.
9. Карайченцева С.А. От Гомера до Толкина / С.А. Карайченцева // Библиография. – 2010. – № 5. – С. 51-58.
10. Коротич В. Про роман К.Е. Портер “Корабель Блазнів” / В.Коротич // Всесвіт, 1978. – № 6. – С. 4-8.
11. Лідський Ю. Френсіс Скотт Фітцджералд / Ю.Лідський // Всесвіт, 1967. – № 3. – С. 111-115.
12. Максимчук С. Не відчай, а боротьба: негритянський роман в літературі США повоєнного часу / С.Максимчук // Всесвіт, 1969. – № 2. – С. 106-110.
13. Микитенко О. Сторінками історії “Всесвіту”: із виступу О.І.Микитенка, головного редактора часопису іноземної літератури “Всесвіт” у Львівському національному університеті імені Івана Франка 20 листопада 2007 року [Електронний ресурс] / О.Микитенко. – [Цит. 2011, 10 червня]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_in_mov/2010_17/articles/22mykytenko.pdf
14. Овчаренко Н. Антиутопія Курта Воннегута / Н.Овчаренко // Всесвіт, 1974. – № 4. – С. 184-187.
15. Покальчук Ю. У замкнутому колі / Ю.Покальчук // Всесвіт, 1968. – № 9. – С. 140-142.
16. Прилуцька О. Письменник і літературний процес / О.Прилуцька // Всесвіт, 1984. – № 8. – С. 150-152.
17. Федотова О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917-1990) / О.Федотова // К.: Парламентське видавництво, 2009. – 350 с.
18. Шахова К. “Нічний черговий” Ірвіна Шоу / К.Шахова // Всесвіт, 1979. – № 5. – С. 183-185.